

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
INSTITUTUL DE ISTORIE ECLEZIASTICĂ
„NICOLAE BOCȘAN”

Ioan-Vasile Leb
Gabriel-Viorel Gârdan
Marius Eppel
Emilian-Iustinian Roman
Mircea-Gheorghe Abrudan

**Instituții ecleziastice ortodoxe.
Izvoare legislative bisericești și laice
(sec. XVIII-XX)**

– volumul I –

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
2022

Cuprins

Mircea-Gheorghe Abrudan, <i>Ortodoxia românească din Monarhia Habsburgică și Principatele Române între Pacea de la Carloviț și Primul Război Mondial</i>	7
Notă asupra ediției	55
1. Rescriptul declaratoriu (1779)	58
2. Sistema consistorială (1782)	91
3. Regulamentul duhovnicesc cu privire la reglementarea sistemului clerical, bisericesc și școlar din Bucovina (1786)	110
4. Regulamentul Organic al Valahiei (1831)	190
5. Regulamentul Organic al Moldovei (1832)	195
6. Articolul de lege XX (1848)	202
7. Legea pentru secularizarea averilor mănăstirești (1863)	204
8. Regulamentul pentru organizarea treburilor bisericești, școlare și fundaționale române de religie greco-orientală în statele austriece prin Andrei baron de Șaguna (1864)	207
9. Decretul organic privind organizarea clerului monahal (1864)	248
10. Decretul organic privind înființarea Sinodului General al Bisericii Ortodoxe Române (1864)	250
11. Regulamentul pentru alegerea membrilor Sinodului General al Bisericii Române (1864)	254

12. Legea pentru numirea de mitropoliți și episcopi eparhioți în România (1865)	258
13. Regulamentul interior al Sinodului General al Bisericii Române (1865)	259
14. Decret ministerial nr. 91/1864 al Consiliului de Miniștri, al Ministerului de Război, al Cancelariilor aulice ungaro-transilvane și croato-slavone-dalmatine de la Viena cu privire la denumirea oficială a Bisericii greco-neunite, valabil pentru întreaga Monarhie habsburgică (1864)	267
15. Legea IX (1868)	268
16. Statutul Organic al Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria și Transilvania (1868)	271
17. Regulamentul afacerilor consistoriale al Episcopiei greco-ortodoxe a Bucovinei (1869)	324

Ortodoxia românească din Monarhia Habsburgică și Principatele Române între Pacea de la Carloviț și Primul Război Mondial

CS III Dr. Mircea-Gheorghe Abrudan

Expansiunea Austriei și Rusiei în Europa de Sud-Est

Prin semnarea Tratatului de Pace de la Carloviț (1699) raportul de forțe politice în Europa Central-Orientală și de Sud-Est a suferit schimbări majore. Reculul Imperiului Otoman și afirmarea celui Habsburgic în bazinul mijlociu și inferior al Dunării a marcat începutul decăderii militare și politice a Înaltei Porți, proces derulat lent pe parcursul secolelor XVIII-XIX, de pe urma cărui vor profita atât Austria, cât și Rusia, aflate în permanent concurs pentru extinderea influenței și dominației lor în Balcani¹. În timp ce Viena și-a extins stăpânirea până la Carpați și în vestul Balcanilor, anexând Ungaria, Croația, Serbia de Nord, Transilvania, Banatul, Galiția, Bucovina, vestul și centrul Poloniei, Dalmația, Bosnia și Herțegovina – regiuni cu populații creștine de tradiție răsăriteană –, Petersburgul a înglobat teritoriile din nordul Mării Negre, estul și nordul Poloniei și apoi Moldova dintre Prut și Nistru, ambele puteri străduindu-se zadarnic să anexe integral Principatele Române, salvate în mare măsură de competiția acerbă dintre cele două, dar și de interesele marilor puteri occidentale, Franța, Marea Britanie și Prusia, dornice în a nu-i permite Rusiei să rezolve singură „problema orientală” prin

¹ Mircea-Gheorghe Abrudan, „Politica orientală a Imperiului Habsburgic între asediul Vienei (1683) și Tratatul de Pace de la Passarowitz (1718)”, în *Astra Salvensis. Revistă de istorie și cultură*, Anul IV, nr. 8, 2016, Salva, pp. 61-75.

lichidarea „bolnavului de pe Bosfor”, anexarea Constantino-polului și controlul total al strâmtorilor dintre Marea Neagră și Marea Egee².

În tendințele lor expansioniste, ambele imperii s-au prevalat de identitatea religioasă pentru a obține sprijinul și aderența populației creștine din Balcani, Imperiul rus având un ușor avantaj datorită credinței ortodoxe, confesiunea majoritară a creștinilor sud-est europeni, și viziunii politice țariste cu privire la moștenirea și misiunea Moscovei ca cea de a treia Romă, continuatoare și ocrotitoare prin excelență a tradiției religioase bizantine și a Bisericii Ortodoxe în Europa și în lume³.

În ciuda diferențelor confesionale dintre cele două dinastii, habsburgii catolici și romanovii ortodocși se asemănau prin împărtășirea unei viziuni politice comune asupra monarhiei de drept divin și a rolului, responsabilității și misiunii cu care fuseseră înzestrați de Dumnezeu prin ierarhia superioară a celor două biserici, catolică și ortodoxă, cărora le aparțineau: ocrotirea și răspândirea credinței catolice, respectiv a celei ortodoxe⁴. Nu întâmplător, după anexarea noilor regiuni atât

² Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, ediție revăzută și adăugită, Editura Corint, București, 2005, pp. 219-225, 245-249, 269-271, 290-293, 304-307.

³ Pe larg despre această tradiție și viziune politico-religioasă vezi: Konstantin Leontiev, *Bizantinismul și Lumea slavă*, traducere de Elena Pârvenu, Editura Anastasia, București, 1999; Wil van den Bercken, *Holy Russia and Christian Europe. East and West in the Religious Ideology of Russia*, SCM Press, London, 1999; Wilhelm Lettenbauer, *Moskau das dritte Rom. Zur Geschichte einer politischen Theorie*, Verlag Anton Pustet, München, 1961.

⁴ Despre cele două dinastii și rolul lor în istoria Austriei și a Rusiei, a se vedea: Andrew Wheatcroft, *Habsburgii. Personificarea unui imperiu*, în românește de Roxana Popescu, Editura Vivaldi, București, 2003; Jean de Cars, *Saga dinastiei de Habsburg: de la Sfântul Imperiu la Uniunea Europeană*, traducere din franceză de Irina Negrea,

Viena, cât și Petersburgul au promovat ideea uniformizării religioase prin convertirea noilor supuși la credința monarhului și unirea sau reintegrarea lor în biserica oficială a statului, habsburgii prin susținerea uniaticismului în cheie florentină în Ungaria superioară, Croația, Transilvania și Galiția⁵, iar romanovii prin lichidarea greco-catolicismului și încercarea suprimării grupurilor schismatice din Polonia și Ucraina⁶.

Sub semnul absolutismului luminat

Pe parcursul secolului al XVIII-lea, odată cu afirmarea și adoptarea de către suveranii de la Viena și de la Petersburg a absolutismului luminat, ai cărei reprezentanți de seamă au fost Iosif al II-lea (coregent 1764-1780, și împărat 1780-1790)⁷ și Ecaterina cea Mare (1762-1796)⁸, cele două curți imperiale

Editura Trei, București, 2015; Antoaneta Olteanu, *Rusia imperială. O istorie culturală a secolului al XIX-lea*, Editura All, București, 2001; Simon Sebag Montefiore, *Romanovii 1613-1917*, Editura Trei, București, 2017.

⁵ Vasile Alexandru Barbolovici, *Conciliul de la Ferrara-Florența (1438-1439). Istoria și ecleziologia unirii*, Cuvinte-înainte de Liviu Petru Zăpârțan și Virgil Bercea, Studiu introductiv de Cezare Alzati, traducere din limba italiană de Monica Omilescu, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2019; Johann Marte, Viorel Ioniță, Iacob Mârza, Laura Stanciu, Ernst Christoph Suttner, (eds.), *Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom, Band I. Von de Anfängen bis 1701/Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei, vol. I. De la începuturi până în anul 1701*, Editura Enciclopedică, București, 2010.

⁶ John-Paul Himka, *Religion and Nationality in Western Ukraine. The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867-1900*, McGill-Queen's University Press, Montreal & Kingston, 1999, pp. 5-67.

⁷ Alexandru Bogdan Bud, *Limitele loialității dinastice: Iosif al II-lea și românii din Transilvania în epoca modernă*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

⁸ Robert K. Massie, *Ecaterina cea Mare. Portretul unei femei*, traducere de Adina și Gabriel Rațiu, Editura All, București, 2018.

manifestă o nouă tendință comună de raportare la bisericile lor imperiale, și anume de subordonare a acestora intereselor statului și de integrare a lor în aparatul administrativ de stat. Dovezi concludente în acest sens sunt, de pildă, măsurile de cooptare și asimilare a clerului în administrația civilă și salarizarea acestuia de către stat. Totodată, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, se poate observa că rațiunea de stat devine dominantă în dictarea politicii externe și interne, iar interesele religioase, care configuraseră până atunci de multe ori politica de stat, cad pe plan secund, chiar dacă nu dispar total din spectrul politic. Mai ales în timpul domniei lui Iosif al II-lea în Austria și a Ecaterinei a II-a în Rusia, dorința statului de a controla, limita și chiar elimina influența Bisericii în stat și societate atinge cotele cele mai înalte prin măsurile drastice ale celor doi suverani de secularizare a mănăstirilor, de confiscare a averilor lor și de transformare a lor în instituții de utilitate publică. Astfel, în timp ce în Rusia, Ecaterina a II-a a desființat mai mult de jumătate din mănăstiri⁹, în Austria, Iosif al II-lea a secularizat aproximativ o treime din numărul total al acestora, dizolvând, prin decretul din 12 ianuarie 1782, toate ordinele monastice contemplative, care nu jucau vreun rol social, educativ sau caritabil în societate¹⁰. Măsura a fost extinsă și asupra Ducatului Bucovinei în 23 aprilie 1785, rezolvarea concretă a dispoziției imperiale fiind lăsată în grija autorităților militare și bisericesti din provincie¹¹. Prin regulamentul duhovnicesc, emis în 29 aprilie 1786, numărul

⁹ Timothy Ware, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, traducerea Alexandra Petrea, Aldo Press, București, 1993, p. 119.

¹⁰ Peter Leisching, „Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien”, în Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (Hrsg.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV, Die Konfessionen*, 2. Auflage, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1995, p. 7.

¹¹ Kurt Scharr, „Die Landschaft Bukowina”. *Das Werden einer Region an der Peripherie 1774-1918*, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 2010, p. 158.

mănăstirilor bucovinene era redus la trei (Putna, Sucevița și Dragomirna), toate de călugări, iar numărul viețuitorilor era strict reglementat a nu depăși cifra de 25 monahi pentru fiecare mănăstire și de 75 pentru toate. Mănăstirile și schiturile de maici erau de asemenea desființate, monahiile având permisiunea să formeze o singură obște la mănăstirea Pătrăuți, unde urmau să fie adunate toate maicile de pe teritoriul eparhiei. Regulamentul prevedea însă că și această mănăstire urma să fie desființată în momentul în care vor trece la cele veșnice ultimele călugărițe¹².

În opinia reputatului istoric austriac Erich Zöllner, „miezul legislației iosefine” a fost alcătuit de „ordonanțele și măsurile de politică bisericească”. Cu toate că a fost un catolic convins și pios, Iosif al II-lea a împărtășit „principiul toleranței religioase” din interese și rațiuni de stat, în conformitate cu gândirea iluministă a epocii sale¹³. Astfel, în toamna anului 1781 a emis „Edictul de toleranță”¹⁴, publicat în întreaga monarhie, inclusiv în limba română la tipografia Seminarului din Blaj (1783), și reținut în analele cărții vechi românești ca „patentaș de toleranță”¹⁵. În esență, edictul a acordat confesiunilor „acatolice”, protestanților și ortodocșilor, egalitatea drepturilor civile cu creștinii catolici, libertatea exercitării cultului și construirea de biserici și case parohiale, ridicând în acest fel restricțiile civile pentru necatolici și deschizându-le practic accesul spre funcții în administrația statului și spre

¹² *Regulamentul duhovnicesc cu privire la reglementarea sistemului clerical, bisericesc și școlar din Bucovina (1786)*, doc. 3, cap. II și III.

¹³ Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, vol. 1-2, traducere de Adolf Armbruster, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 398.

¹⁴ I[oan] L[upaș], „Edictum tolerantiae. 1781”, în *Transilvania*, Anul 41, Nr. 6, 1910, pp. 446-455.

¹⁵ A fost digitalizat și poate fi accesat în biblioteca digitală a Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, vezi: http://dspace.bcuccluj.ro/jspui/bitstream/123456789/12465/1/BCUCLUJ_FCS_BRV456A.pdf, accesat 16 mai 2021.

demnitățile publice, creând, așadar, noi posibilități de emancipare mai ales pentru românii ortodocși din Transilvania și pentru supușii săi ortodocși și protestanți în general¹⁶. Românii ortodocși din Transilvania au perceput edictul de toleranță (8 noiembrie 1781)¹⁷ și patenta asupra concivilității (4 iulie 1781) ca acte de-a dreptul eliberatoare și l-au pomenit cu recunoștință pe suveran în rugăciunile lor: „Căci el ca un îndurat s-a milostivit/ Pe Români într-a sa voință i-a îngăduit,/ Biserici, preoți, dascăli a ridica îngăduiește/ De aceasta tot norodul foarte-i mulțamește./ Acestea zicând și cu mare căldură grăind/ Neîncetat laudând și pe împăratul Iosif fericind/ O dulce Iosife împărate și cu totul luminate./ Cea neîncetată lui Dumnezeu mulțămită înălțăm/ Și pe dânsul pentru împărăția ta îl rugăm”¹⁸.

Analizând contextul, cuprinsul și efectele politicii de toleranță a împăratului Iosif al II-lea, Robert A. Kann insează o nuanță importantă, precizând că edictul de toleranță nu a pus pe o „poziție de egalitate” bisericile și nici nu a realizat o „egală îndreptățire a comunităților religioase”, ci a „membrilor acestora”. În acest sens, concluzia istoricului american este revelatoare: „Romano-catolici, greco-catolici sau uniți, evanghelici și greco-ortodocși, toți au fost, de la iosefinism încoace, puși în linii mari pe picior de egalitate”¹⁹.

¹⁶ Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, ediția a II-a, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2007, pp. 54-57; Erich Zöllner, *Istoria Austriei*, pp. 398-399.

¹⁷ Daniel Dumitran, „Edictul de toleranță iosefin în Transilvania: repere istoriografice și perspective ale cercetării”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 11/I, 2007, pp. 237-248.

¹⁸ Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, introducere, note și comentarii de Doru Radosav, ediția a III-a, Editura Dacia XXI, Cluj-Napoca, 2011, p. 153.

¹⁹ *Monarhia Habsburgică (1848-1918). Volumul I. Dezvoltarea economică, administrația și sistemul juridic, forța armată*, ediție în limba română coordonată și îngrijită de Rudolf Gräf, traducere de Iosif

Din rațiuni mercantile de stimulare a producției agricole, a economiei și a comerțului, același suveran și despot luminat de la Viena a cerut ierarhiei ortodoxe, în vara anului 1786, acceptarea unei a treia diminuări a numărului sărbătorilor, după ce acestea trecuseră deja în anii 1770-1774 prin două procese similare de reducere, solicitate tot de Curtea vieneză atât ierarhiei catolice de ambele rituri²⁰, cât și celei ortodoxe, sărbătorile menținute fiind notate cu exactitate și în „Regulamentul duhovnicesc” emis pentru Episcopia Bucovinei în 29 aprilie 1786²¹. Cu toate acestea, nu putem vorbi încă, în această etapă a drumului spre modernitate, de o separație a Bisericii de Stat nici în Austria, nici în Rusia, ci de o subordonare a acesteia în fața intereselor statului și de o integrare a Bisericii și a bisericilor – mai ales în cazul Monarhiei habsburgice – în structura puterii de stat, ca departament al statului și în subordinea acestuia²². Această viziune politică și acest control sau această tutelă, adeseori sufocantă, a statului a fost transpusă în diverse regulamente și norme juridice emise și impuse pe parcursul secolelor XVIII-XIX de țarii ruși și de

Marin Balog, Loránd Mádly și Nicolae Teșculă, Cuvânt înainte de Ioan-Aurel Pop, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Editura Polirom, Cluj-Napoca/Iași, 2020, p. 123.

²⁰ Michael Lacko, „The Reduction of the number of feast days for the Catholics of the Byzantine rite in Hungary, in the XVIII century”, în *Slovak Studies*, IV, Historica 2, Cleveland-Rome, 1964, pp. 197-215.

²¹ Marija Petrović, „Austrian Enlightenment the Orthodox Way. The Church Calendar of the Habsburg Serbs and the Josephinist Reforms”, în Harald Heppner, Eva Posch (eds.), *Encounters in Europe's Southeast. The Habsburg Empire and the Orthodox World in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, col. *The Eighteenth Century and the Habsburg Monarchy. International Series*, 5, Verlag Dr. Dieter Winkler, Bochum, 2012, pp. 45-54; Doc. 3, cap. IV, Lit. H.

²² Antony Lentin, *Enlightened absolutism (1760-1790). A documentary sourcebook*, Averro, Newcastle-upon-Tyne, 1985; Helmut Reinalter (Hg.), *Der aufgeklärte Absolutismus im europäischen Vergleich*, Böhlau Verlag, Wien, 2002.

împărații habsburgi Bisericii și bisericilor din imperiile pe care le cârmuiau ori în statele ajunse în sfera lor de influență.

Biserica Ortodoxă din Monarhia Habsburgică

Prin cucerirea și anexarea Ungariei, Transilvaniei, Croației, nordului Serbiei și Banatului de către Imperiul Habsburgic, în urma tratatelor de Pace de la Carloviț (1699) și Passarowitz (1718), Curtea de la Viena a devenit stăpână peste soarta a milioane de credincioși ortodocși, mare parte dintre ei imigrați de pe teritoriul Imperiului Otoman la cumpăna secolelor XVII-XVIII. În scopul fidelizării acestor sârbi ortodocși, conduși de patriarhul Arsenie al III-lea Cernoievici, împăratul Leopold I (1658-1705) a emis șase diplome și patente imperiale (6 aprilie, 21 august și 11 decembrie 1690, 4 martie și 20 august 1691 și 4 martie 1695) valabile pe teritoriul Regatului Ungariei, reînnoite de succesorii săi Iosif I (7 august 1706) și Carol al VI-lea (2 august 1713 și 10 aprilie 1715), republicate de Maria Theresia (1735 și 1743) și cunoscute în istorie și istoriografie ca „privilegiile ilire” sau „privilegiile sârbești”²³.

Important de subliniat este faptul că Biserica Ortodoxă din Principatul Transilvaniei nu s-a bucurat de privilegiile ilire, în ciuda efortului mitropoliților Carlovițului de a extinde prevederile acestora și asupra eparhiei ardelenene. De altfel, vreme de șase decenii, de la trecerea mitropolitului Atanasie Anghel la unirea cu Biserica Romei (1699-1701) până la răscoala condusă de ieromonahul Sofronie de la Cioara, eparhia ardeleană nici nu a existat *de jure* sau *de facto*. Abia după aceste mișcări populare de dezrobire religioasă²⁴, Curtea de la Viena

²³ Paul Brusanowski, „Jurisdicția bisericească și privilegiile ilirice în Banat și Ungaria de Sud/Serbia de Nord în secolele XVII-XVIII”, în *Piramida*, Anul II, Nr. 4, 2012, pp. 124-141.

²⁴ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII, Vol. I-II*, ediție și studiu introductiv de Sorin Șipoș, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2012.

a fost nevoită să recunoască refacerea instituțională a Bisericii Ortodoxe, să-i acorde o toleranță limitată și să numească în fruntea ei doi episcopi exempti sau administratori sârbi, Dionisie Novacovici (1761-1767) și Sofronie Chirilovici (1770-1774), care și-au avut reședința la Rășinari, în imediata apropiere a Sibiului, unde era sediul guvernatorului civil și al comandantului militar al principatului ardelean²⁵. Abia împăratul Iosif al II-lea, în anii 1783-1784, a decis de jure restaurația episcopală și l-a numit episcop al noii eparhii ardelenene pe Ghedeon Nichitici (1783-1788), căruia i-a fixat reședința în Sibiu, decretul de numire stipulând că eparhia era trecută în jurisdicția Mitropoliei Carlovițului doar „în privința chestiunilor spirituale și dogmatice”, privilegiile ilire nefiind aplicabile în Transilvania²⁶. În toamna anului 1783, același suveran a dispus ca termenul de „schismatic” cu referire la această biserică și la credincioșii ei să fie înlocuit oficial cu cel de „neunit”, punând capăt tachinărilor și ponegririlor la care aceștia erau supuși de către autoritățile civile și ecleziastice catolice²⁷. Episcopului Ghedeon i-au urmat Gherasim Adamovici (1789-1796) și Vasile Moga (1811-1845), cei ce au consolidat Episcopia Ardealului și i-au sedentarizat reședința în cetatea Sibiu²⁸.

²⁵ Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Presa Universitară Clujeană, 2002.

²⁶ Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric despre reînființarea metropoliei. Dimpreună cu o colecțiune de acte*, Tiparul Tipografiei Archidiecesane, Sibiu, 1900, doc. 1 și 2, p. 1.

²⁷ Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697-1792*, traducere din limba maghiară de Maria Someșan, Postfață Adrian Cioroianu, Editura Pythagora, București, 2001, pp. 313-314.

²⁸ Amănunte despre evoluția istorică a eparhiei în secolul XVIII, vezi la Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, ediția a doua, revăzută și întregită, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2018, pp. 241-287.

Între a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a celui de-al XIX-lea organizarea eparhiilor sufragane Mitropoliei Carlovițului a cunoscut o serie de schimbări. Astfel, în anul 1749 episcopia istorică de Marcia din Croația a fost desființată de drept, după ce încetase să existe de fapt prin unirea cu Roma, teritoriul ei canonic fiind încorporat episcopiiilor de Karlstadt și Kostajnica. O nouă reorganizare s-a petrecut în 1769 când eparhia de Kostajnica a fost la rândul ei desființată, iar teritoriul ei canonic a fost împărțit între episcopiiile de Karlstadt și Pakratz, numărul eparhiilor Mitropoliei Carlovițului stabilizându-se la opt, o arhiepiscopie și șapte episcopii, câte erau pomenite în diploma leopoldină din 5 martie 1695. Conform unui act sinodal remis Curții imperiale în anul 1776, Mitropolia Carlovițului cuprindea 1509 parohii și 1010 filii, cele mai mari eparhii fiind Episcopia Aradului, cu 481 parohii și 126 filii, și Episcopia Timișoarei cu 287 parohii și 37 filii, iar cele mai mici Episcopia Budei, cu 48 parohii și 17 filii, și Episcopia de Bačka cu 61 de parohii²⁹. Celor opt eparhii ale Mitropoliei Carlovițului (Arad, Bačka, Buda, Carloviț, Karlstadt, Pakratz, Timișoara și Vârșeț) li s-au adăugat trei „eparhii sufragane extraordinare”, excluse de la beneficiile privilegiilor ilire, și anume: Transilvania și Bucovina, prin decretul iosefin nr. 1701 din 30 septembrie 1783³⁰, și Dalmația, cu reședința la Sebenico, prin decretele imperiale austriece din

²⁹ Michael Lehmann, *Österreich und der christliche Osten. Begegnungen in Gegenwart und Vergangenheit*, [seria *Veröffentlichungen des Kirchenhistorischen Instituts der Katholisch-Theologischen Fakultät der Universität Wien*, Hg. von Franz Loidl, Band 11], Wiener Dom-Verlag, Wien, 1969, p. 31.

³⁰ *Actenmäßige Darstellung der Verhältnisse der griechisch n. u. Hierarchie in Oesterreich dann der illirischen National-Congresse und Verhandlungs-Synoden*, k.-k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1861, pp. 6-11.

29 decembrie 1823 și 19 martie 1829³¹. Dispoziția împăratului Iosif al II-lea din 1783 a fost una pragmatică având drept scop atât unificarea jurisdicțională a tuturor eparhiilor ortodoxe din imperiu în cadrul Mitropoliei Carlovițului, cât și reglementarea organizării acestora pe baza regulamentelor „Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis”, din 16 iulie 1779, și „Systema consistoriale”, din 17 iunie 1782, care au stabilit cadrele juridice ale desfășurării vieții Bisericii Ortodoxe din Monarhia Habsburgică până în a doua jumătate a veacului al XIX-lea. În anul 1860, episcopul Ardealului, Andrei baron de Șaguna, preciza că ambele documente au fost rodul unei „împreună înțelegeri a Ierarhiei bisericești cu cea a Stăpânirii împărătești”, iar despre „Rescriptul declaratoriu” menționa că „până astăzi stă în puterea deplină”³².

În ceea ce privește situația Episcopiei Ortodoxe a Bucovinei, după anexarea nordului Moldovei de către imperiali, extragerea eparhiei de sub autoritatea canonică a Mitropoliei Moldovei și mutarea reședinței episcopale de la Rădăuți la Cernăuți (1781), Curtea vieneză a emis un „Plan regulativ” special, în 29 aprilie 1786, care a stat la baza organizării și administrării eparhiei până în anii 1869, respectiv 1884, când au fost emise alte două documente legislative³³. În cazul Episcopiei Ardealului, Curtea nu a realizat un act juridic asemănător, ci a îngăduit de fapt, începând cu 8 decembrie 1786, utilizarea anumitor prevederi ale „rescriptului declaratoriu” și ale „sistemei consistoriale” pe baza cărora a fost rearondată

³¹ Alois Hudal, *Die serbisch-orthodoxe Nationalkirche (Beiträge zur Erforschung der orthodoxen Kirchen)*, Verlag von Ullr. Mosers Buchhandlung, Graz und Leipzig, 1922, p. 54.

³² Andrei Șaguna, *Istoria bisericii ortodoxe răsăritene universale dela întemeierea ei până în zilele noastre*, tomul II, Tipografia diecesană, Sibiu, 1860, p. 284.

³³ Paul Bruszanowski, *Rumänisch-orthodoxe Kirchenordnungen (1786-2008). Siebenbürgen-Bukovina-Rumänien*, col. Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, Band 33, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, 2011, pp. 192-281.

și regularizată din punct de vedere administrativ eparhia ortodoxă intracarpatică. Astfel, la Sibiu a fost organizat un consistoriu care să gestioneze administrația eparhială³⁴ iar episcopia a dobândit, spre sfârșitul anului 1786, o nouă organizare internă fiind structurată în 31 de protopopiate și 981 de parohii, care însumau un număr de 120.552 de familii ortodoxe. Totodată, a fost stabilit și numărul preoților în așa fel încât să existe un slujitor la 130 de familii, doi la 250 și trei la mai multe. Printr-un decret special, emis la 3 septembrie 1783, Iosif al II-lea a stabilit și cuantumul salariului episcopului, anume 4000 florini, acesta urmând să fie încasat din impozitul bisericesc anual, numit „taxa sidoxială”³⁵, pe care trebuia să-l plătească fiecare familie ortodoxă. În timpul păstoririi episcopului Gherasim Adamovici (1789-1796) structura organizatorică ortodoxă se consolidează și dobândește prin articolul de lege 60 al Dietei clujene din 1790-1791 dreptul de liber exercițiu al cultului, rămânând însă în continuare în afara sistemului celor patru religii recepte sau recunoscute în Marele Principat al Transilvaniei. Situația se va perpetua și în cursul lungii păstoriri a ierarhului Vasile Moga (1810-1845), când eparhia este supusă unui prozelitism unit sistematic,

³⁴ Matei Voileanu, *Icoane din viața Bisericii. Anul 1804*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1926; și Ana Grama, „Preoți și protopopiate ortodoxe din est-sud-estul Transilvaniei. Contribuții documentare-1799”, în vol. *O candelă în Carpați. Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei 15 ani de la înființare 1994-2009*, Editura Grai Românesc, Miercurea-Ciuc, 2009, pp. 922-938.

³⁵ Mateiu Voileanu, *Sidoxia. Cestiunea dotațiunei archiereului ortodox-român din Transilvania*, Tipografia Archidiecezană, Sibiu, 1897; Paul Brusonowski, „Situația juridică și dotația Bisericii Ortodoxe din Ardeal între 1761-1810. Fondul Sidoxial. Asemănări și deosebiri față de celelalte confesiuni din Monarhia habsburgică”, în *Revista Teologică*, anul XVII (89), nr.1, Sibiu, 2007, pp. 150-162.

prin concursul autorităților civile și a celor eclesiastice catolice de ambele rituri³⁶.

Un moment important în istoria Bisericii Ortodoxe din Imperiul Habsburgic în ultimele două decenii ale secolului XVIII îl reprezintă Congresul Național Ilir de la Timișoara (26 august – 4 noiembrie 1790), la care au participat o sută de deputați³⁷. În cadrul acestuia a fost ales mitropolit Ștefan Stratimirovici (1790-1836), personalitate polivalentă, spirit iluminist, „liderul” prin excelență al sârbilor din Austria, cu un impact pozitiv și asupra istoriei românilor din monarhie³⁸. O urmare directă a presiunii pe care congresul ilir timișorean a declanșat-o asupra Curții și a regatului maghiar au fost deciziile dietei ungare de la Bratislava din 1791-1792, care prin articolul de lege nr. XXVII din 1790/91 a conferit „locuitorilor de lege grecească neunită” „jus civitatis”, adică drepturi cetățenești egale cu ale catolicilor și a înlăturat toate opreliștile și discriminările juridice de până la acea dată. Cele mai importante beneficii ale acestei legi au prevăzut dreptul ortodocșilor de a cumpăra, deține și moșteni bunuri, funciare și imobiliare,

³⁶ Detalii despre situația bisericească a românilor ortodocși din Ardeal între anii 1761-1848 la Mircea-Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism în Transilvania între Revoluția pașoptistă și Marea Unire. Evoluție istorică și relații confesionale*, Editura Andreiana/Presa Universitară Clujeană, Sibiu/Cluj-Napoca, 2015, pp. 119-144.

³⁷ Slavko Gavrilović, Nikola Petrović, *Temišvarski Sabor 1790*, col. *Grada za Istoriju Vojvodine*, Knjiga 9, Novi Sad-Sremski Karlovci, 1972; Philipp Hochbaum, „An der Zeitenwende – Der Temeschwarer Kongresses von 1790”, în *Transilvania*, 4/2013, pp. 12-19.

³⁸ Silviu Anuichi, „Mitropolitul Ștefan Stratimirovici de Karloviț (1790-1836) «Despre Valahi»”, în *Biserica Ortodoxă Română*, Anul XCIII, Nr. 3-4, 1975, pp. 415-425; Teodor Bodogae, „Activitatea culturală și politică a Mitropolitului sârb Ștefan Stratimirovici”, în *Mitropolia Ardealului*, Anul IV, Nr. 5-6, 1959, pp. 383-395; Victor Neumann, *Convergențe spirituale (Studii privind istoria relațiilor culturale și politice în Europa Central-Sud-Estică)*, Editura Eminescu, București, 1986, pp. 71-83.

dreptul de a ocupa funcții publice, în aparatul de stat, și de orice alt fel, dreptul exercitării libere a cultului, administrarea fundațiilor și organizarea învățământului. Prin articolul X din 1792 al aceleiași diete s-a confirmat numirea unor „supuși iliri” în Cancelaria aulică maghiară, iar episcopii ortodocși în frunte cu mitropolitul au devenit membri cu drepturi depline ai dietei³⁹.

În epoca războaielor napoleoniene și a erei Metternich au avut loc numai două congrese naționale electorale, în noiembrie 1837, când a fost ales mitropolit Ștefan Stancovici (1837-1841) și în august 1842, când a fost ales mitropolit Josif Rajacici (1842-1861), cel ce avea să-l recomande pe arhimandritul Andrei Șaguna (1808-1873) pentru ocuparea postului de vicar general și apoi episcop al românilor ortodocși din Transilvania⁴⁰. În adunarea sârbilor de la Carloviț, din 1 mai 1848, Josif Rajacic a fost proclamat patriarh, iar Stevan Suplikac a fost ales primul voievod al Voievodinei sârbești, amândoi acționând în timpul revoluției maghiare și a războiului civil de partea Curtii de la Viena. În schimbul loialității sale, împăratul Franz Joseph i-a recunoscut și confirmat oficial titlul și demnitatea de patriarh prin manifestul maiestatic din 15 decembrie 1848, fără a proclama Mitropolia Carlovițului patriarhie. Toți succesorii săi carlovițeni au purtat acest titlu

³⁹ Silviu Anuichi, „Relațiile bisericești româno-sârbe în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea”, în *Biserica Ortodoxă Română*, Anul XCVII, Nr. 7-8, 1979, p. 1019; Emanuel Turczynski, „Orthodoxe und Unierte”, în Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (Hrsg.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV, Die Konfessionen*, pp. 409-410.

⁴⁰ Keith Hitchins, *Ortodoxie și Naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania 1846-1873*, prefață de Pompiliu Teodor, traducere de pr. Aurel Jivi, Editura Enciclopedică, București, 2016; Voichița Bițu, Bogdan Andriescu, *Andrei Șaguna (1808-1873). Biobibliografie*, ediția a II-a, revizuită și adăugită, Editura Andreiana/Editura Armanis, Sibiu, 2012.